

הנושא המרכזי של היצירה "פרנהיים": עמידת אדם מול גורלו הנחרץ. אנו עדים לתהליך התוודעותו של האדם אל עצמו, אל הנגזר עליו. למן ההתחלה – "בחזירתו מצא את ביתו נעול" אנו רואים את התהליך שבו הגיבור, מלכתחילה, מבין כי ביתו – היא אשתו, נעולה בפניו אבל פרנהיים לא מוכן להשלים עם עובדה זו. הוא מכניס עצמו, שלא במודע, לתהליך של הכחשה שיסתיים רק בסוף הסיפור כאשר הוא מבין סופית כי אשתו אבדה לו לעולמים ואת הנעשה אין להשיב. בסיפור אנו עוקבים אחר תגובותיו המתחלפות של הגיבור, הנתון בהלם ההתוודעות הראשונית. אנו רואים את ניסיונותיו להגיב באופן רציונלי ומפוקח, של אדם הרואה ומבין את מצבו החדש אליו נקלע, לעומת כישלונותיו להתמודד עם מצבו החדש. הוא נסחף למערבולת של רגשות ותגובות לא רציונליות, בניסיונות שווא מעוררי חמלה להחזיר את הגלגל אחורה ולהשיב את אשתו אליו. אנו עדים להיטלטלות בין הפגנת איפוק ונחישות עצורה, לבין גלישה אל רגשנות מתפרצת. פרנהיים מצא עצמו בפני דלת נעולה, האזין ל"קשקושיה" של השוערת, מישכן המתנה עובר אשתו ואף קנה לו כרטיס הלוך ושוב. בפרק הסיום, פרנהיים עוצם את עיניו תרתי משמע – הוא מסרב לראות את האמת כפי שהיא, עדיין בהכחשה, אם כי בסופה, עדיין לא יכול להתמודד עד הסוף עם האמת המרה והוא כורע ברך בפני אשתו תוך עצימת עיניו כשנפשו מתחננת לאהבה מצד אשתו העוזבת את החדר ללא עיכוב נוסף. רק עתה – אחרי שנשאר לבדו ללא אשתו – הוא מוכן להודות לבסוף כי הוא לבדו וכי עליו לעזוב לעולמים את אשתו. תהליך ההכחשה הסתיים, כך גם תהליך ההתוודעות אל עצמו ואל גורלו. עתה הוא עומד שלם יותר – מסוגל סוף סוף להתמודד עם העובדה המרה והבלתי נמנעת.

היצירה "פרנהיים" עוסקת במוטיב השיבה המאוחרת אבל – באופן מאד אירוני. אין ספק כי עגנון משתמש במוטיב זה הלקוח מן ה"אודיסיאה" המיוחסת להומרוס, המשורר היווני הקדמון. ב"אודיסיאה" מסופר על אודיסאוס מלך איתקה ששהה זמן רב מחוץ לביתו, עשר שנים בגלל מלחמה ועשר שנים עורך "מסע" של התבגרות, של התוודעות אל "האני". אודיסאוס שוהה מחוץ לביתו עשרים שנה ובינתיים, לוחצים מחזרים רבים על אשתו פנלופי שתינשא. הגיבור חוזר אחרי הרפתקאות רבות לביתו. הוא חוזר מחופש, מציל את אשתו, מוכיח לה את זהותו והורג את מחזריה הרבים. אודיסאוס חוזר אל אשתו הנאמנה ואל מלכותו. ב"אודיסיאה" לאלים חלק חשוב בהתערבותם בגורלם של הגיבורים. גם ב"פרנהיים" קיים מוטיב "השיבה המאוחרת" אלא שכאן מוטיב זה מואר באור שונה, אירוני וציני. למעשה, ביצירה קיימות שתי שיבות מאוחרות המצטלבות ונבנות זו מחורבנה של זו: "שיבה מאוחרת" בסימניה ממש היא דווקא שיבתו של קרל נייס שהכל סברו שהוא מת, ארוסתו איננה נישאה לאחר (פרנהיים) ואף ילדה לו ילד. אבל, בניגוד לכל המצופה, דווקא קרל נייס לא אחר כלל את המועד וכשמו כן הוא: "נייס" מגרמנית, התחלה מחדש, התחדשות שהיא המשך רצוף ממש מן המקום שבו היה שרוי ערב ניתוקו מאיננה. לפנינו שתי עלילות הפוכות שהן היוצרות את המתח: האחת ריאליטית-קונקרטיית והשנייה פנטסטית ובלתי אפשרית. ודווקא זו מתגלה כאפשרית וקונקרטיית לא פחות מן הריאליטית!

פרנהיים למעשה לא ממלא ממש אחר כל הסימנים המאפיינים את "השיבה המאוחרת" – הוא אמנם הלך למלחמה ונעדר מביתו תקופה לא קצרה וגם חוקית איננה היא עדיין אשתו ועדיין לא ניתנה לאחר אלא שעל פרנהיים מפעילה המשפחה לחץ שכן יהיה רחוק מן הבית – ממש כשמו! לפנינו סוג של "שיבה מאוחרת" שלא נגזרת רק מלמעלה כי אם מן ה"שטיינרים" וה"שטארקמטים" המתפקדים כ"אלים מודרניים" הקובעים את גורלו של פרנהיים! פרנהיים עצמו מתוודע, בהדרגה, לשינוי שבני-אדם הם הקובעים עבורו ולא "מישהו מלמעלה". לאט לאט הוא מבין ומודע לעובדה כמה רב כוחם וסמכותם של השטיינרים. דבר זה בא לידי ביטוי למשל כשהוא אומר: "עכשיו אין לנו אלא להעביר את ורנר פרנהיים מן העולם ולקחת את אשתו". בטקסט

מובלטת העובדה שנישואיהם של פרנהיים ואינגה **בטעות יסודם** – "שכבר מתחילתו לא היה הזיווג זיווג", כדבריו של שטיינר, ונישואיהם נדונו מראש לכישלון. אבל, יש לשים לב כי השטיינרים הם **המפעילים לחץ** על פרנהיים לקבל קביעה זו והדבר לא נגזר משמיים...

בסיפורנו, בדומה לסיפורי אהבה אחרים של עגנון כמו "הרופא וגרושתו", מובלט הרקע החברתי-מערבי, ואילו יהדותם של הגיבורים מרומזת בלבד ("החגים הישראליים" ב"פרנהיים" או איזכור יום הכיפורים והחופה ב"הרופא וגרושתו") וליהדות הגיבורים כמעט ואין תפקיד בסיפורים. לעומת זאת, עומדת במרכז הבנקורת על המוסר הזעיר-בורגני שבחיי הדמויות. הניגוד הסוציאלי שבין פרנהיים לבין משפחת שטארקמט-שטיינר, שאולי בגללו "הזיווג לא זיווג" מתגלה מספר פעמים בסיפור. (שימו-לב ליצירה "הרופא וגרושתו" שם הרופא, שמוצאו הסוציו-אקונומי נמוך, גאה שארוסתו-אשתו באה ממשפחה אמידה, עם כל הבעייתיות שעניין זה גורם לו...). גם שטיינר וגם פרנהיים מודעים לניגוד הסוציאלי הזה הניכר לא רק ביחסה של משפחת שטיינר לפרנהיים אלא גם בתגובותיו האירוניות של פרנהיים עצמו, כגון בפנייתו לזיגי: "מי זה כאן? הלא זה שטיינר הצעיר, בנו של הפירמא שטארקמט את שטיינר...". בנוסף, הצורך **למשכן** את המתנה לאינגה על-מנת לקנות את כרטיס הנסיעה, או הערתו של שטיינר כאשר הוא לוחץ על פרנהיים להתגרש מאינגה ומבטיחו ש"לא נשלח אותך ריקם" מעידים על הפער הסוציאלי הזה. פרנהיים עצמו אומר לאשתו על עצמו: "אף הירוד שבירודים אינו מנוע מכל כבוד".

הסיפור בנוי על הקבלה בין שני זוגות – וורנר פרהיים, ששב הביתה מן המלחמה רק כדי למצוא שאשתו נטשה אותו, והיינץ שטיינר, שלא גוייס למלחמה בגלל עסקיו וגם בביתו, עם אשתו, "העסקים כרגיל"... בולטת לעין **האנאלוגיה הניגודית** בין שני זוגות אלו – פרנהיים בשובו מוצא את ביתו נעול בפניו כלומר, אשתו שוב אינו אשתו שהרי – "ביתו זו אשתו" (יומא א,א) ואילו יחסי הזוג שטיינר **בולטים ביציבותם!** שתי מערכות יחסים אלו מקבילות זו לזו ואחוזות אחת בשנייה – שתי הנשים – אינגה, אשתו של פרנהיים וגרטרוד, אשתו של שטיינר הן אחיות. שני הגברים גיסיים. אשתו של פרנהיים מוצאת לה "מקלט" מפני בעלה בביתם המפואר של השטיינרים ואלו לא רק "מגוננים" עליה מפניו כלומר, פרנהיים צריך להתקל בהם לפני שייתקל באשתו, אלא יתכן שגדול חלקם בהחלטה של אינגה לעזוב את בעלה. כלומר, לזוג הבטוח והיציב יש יד בערעורו הגמור של "הזוג המעורער"! הניגוד בין גורלה של משפחת פרנהיים לגורלה של משפחת שטיינר מתחדד גם ע"י העובדה, שבנם של פרנהיים ואינגה **מת** וכך, **באופן סמלי**, גם נישואיהם של השניים מתו ואילו זיגי, בנם של שטיינר וגרטרוד, זוכה להבלטה יתירה ביצירה ויותר מכך – גרטרוד נושאת ברחמה תינוק נוסף! אבל, סיפורנו לא מסתיים בהעמדת **מערכת יחסים מנוגדת** ואפילו פשטנית משהו, בין שני הזוגות הללו, כאשר הזוג החזק מתערב בגורלו של הזוג החלש. משמעות הטקסט **מתעבה** והופכת לעוד יותר מורכבת כאשר המבנה של ארבע הצלעות, המרכיב בין שני זוגות ההולכים בדרך הפוכה, מזדעזע על רקע הופעתה של צלע חמישית, העומדת להתחבר אל אחת הצלעות במבנה הקיים. צלע חמישית זו היא כמובן – קרל נייס! מעניין לציין כי הזמן חולל תהפוכות קריטיות בגורלו של פרנהיים ששוב איננו אותו אדם לעומת קרל נייס שלזמן הרב שחלף לא הייתה השפעה על גורלו. זאת, לעומת ה"אודיסיאה": פנלופי, אשת אודיסאוס, במשך עשרים שנה כמעט ולא נשתנתה כלל וכך גם אודיסאוס. הוא שב הביתה בוגר יותר, אבל נראה כמעט כמו שעזב את איתקה לפני עשרים שנה. כפי שצויין כבר, סיפור האגדה של האודיסאה, על אודיסאוס שיצא למלחמת טרויה, שהה זמן רב מחוץ לבית, וחזר אל אשתו המחכה לו **בנאמנות**, משמש לעגנון את התשתית לשני סיפורים מקבילים: האחד **מנוגד** למיתוס – שיבתו האבודה של פרנהיים והאחד **דומה** למיתוס – שיבתו הניסית של קרל נייס. באופן **אירוני** אנו רואים כי הזמן פעל את פעולתו על פרנהיים ולא צריך לציין כי מותו של הבן המשותף סולל את הדרך **לשיבתו המושלמת** של קרל נייס שהזמן ותמורתו לא נגעו בו כלל...

ראינו שמלכתחילה, נישואיהם של אינגה ופרנהיים נועדו לכשלון. נראה, כי לתפיסה יסודית זו ש"כבר מתחילתו לא היה הזיווג זיווג" שותפים כל גיבורי הסיפור כולל פרנהיים שבצעם לא מערער על תפיסה זו אותה אומר בגלוי שטיינר. יש לשים לב להמשך הדברים שאותם אומר שטיינר לגבי המעילה בכספים. ניתן לחשוך בפרנהיים שכפי שמעל בכספי החברה, כך יכול הוא למעול באמון בספרו שקרל ניס מת וכך – יכול לתפוס את מקומו. אין ספק שגם התנהגותו של פרנהיים מעידה על תחושת-אשם והצורך להתגונן בפניה. כך, למשל, דבר זה בא לידי ביטוי כאשר פרנהיים נשבע לאינגה שהוא ראה שהר נפל על קרל ניס ("מאה שקרים מוכן הייתי לשקר לך...") יתכן גם שאותם רגשי-אשמה, של מי שכביכול התגנב ותפס בצורה לא הוגנת את מקום חברו היא הדגשתו החוזרת ונשנית לגבי חוקיות נישואיו לאינגה: "אותו וורנר פרנהיים בעלה של אינגבורג יעקור עצמו מן העולם... זאת האישה שקידש וורנר כדת ואף ילד ילדה לו..." נראה שתחושת-אשמה פנימית זו, הידיעה שנישואין אלו הם פרי ניצול סיטואציה מסויימת יש בה כדי להסביר את התנהגותו התמוהה של פרנהיים עם חזירתו בפרק הראשון של הסיפור: הוא שותק לשמע האינפורמציה הנוראית שהוא מקבל מן השוער, כאילו ליבו ניבא לו מראש שפורענות צפויה לו בביתו. הוא לא מבקש לדעת עוד פרטים כאילו הוא מרגיש כי חזרתו לאשתו היא עניין אבוד ויותר מכך: יתכן שבגלל שהוא פוחד מהעיונות המחודש עם אשתו, עיונות עם המציאות ועם האמת, הוא נשתהה יומיים בעיר לפני הפגישה עם אשתו. הראייה החותכת לפחדיו מכישלון החזרה לאשתו היא קניית כרטיס הנסיעה הלך ושוב! יש להדגיש כי לא המלחמה שינתה את פני הדברים אלא מראש, קרל ניס היה צריך לשוב כדי לתפוס את מקומו כפי שהיה צריך להיות למן ההתחלה. יש לשים לב לאירוניה בדבריה של השוערת האומרת: "את מי אני רואה, את האדון פרנהיים, באמת באמת, הרי הוא האדון פרנהיים, משמע שחזר האדון פרנהיים. אם כן, למה אמרו שלא יחזור?" והרי פרנהיים הוא זה שטען בזמנו כי קרל ניס לא יחזור עוד!

הפסוק מקהלת "מעוות לא יוכל לתקון" (קהלת א' ט"ו), הוא מוטיב מרכזי בסיפורנו. מאמציו של פרנהיים לאחות את הקרע בינו לבין אשתו הם כאילו ניסיון לתקן את המעוות אך כפי שצוין לעיל, היו אלו נישואין שמלכתחילה בסיסם היה רעוע ומעוות, שהרי אינגה הייתה מיועדת לקרל ניס, ולא באו נישואיהם אלא על סמך עדותו של פרנהיים שקרל ניס מת. לכן, גם הנסיון לתקן מעוות זה הוא נסיון-שווא, הנועד מראש לכישלון. יותר מכך. בתלמוד נאמר (מסכת חגיגה) "איזהו מעוות שאינו יכול לתקון? זה הבא על הערוה והוליד ממנה ממזר" – אמירה זו מאירה באור חדש את פרשת הבן שמת שכן אם אינגה הייתה ארוסתו של קרל ניס הרי במידה מסויימת – פרנהיים הוא זה "הבא על הערוה והוליד ממנה ממזר"! מכאן, שמותו של הבן יכול להתפרש לא רק כאחד מגורמי הפירוד אלא גם כעונש על חטא – כמו בפרשת דוד ובת-שבע שם מת בנם הראשון – כעונש על חטא דוד! צריך לציין – על-פי גישה זו, הביקורת פה על פרנהיים היא מוסרית ולא הלכתית! פרנהיים חש בסתר ליבו כמי ש**בא על אשת-איש, אשת חברו**, תוך מעילה באמונו. מכאן, תחושת האשם המקננת בו, הניכרת בכל התפרצויותיו והתנצליותיו, הן בשיחתו עם גיסו והן בשיחתו עם אשתו. כמו כן, ראוי לציין כי נראה שפרנהיים נמנע מפגישה עם ידידו לשעבר ומתחרהו הנוכחי – קרל ניס!

נראה שתודעת ה"מעוות לא יוכל לתקון" מלווה את פרנהיים מרגע שיבתו מן השבי בבחינת "אשר יגורתי בא לי". לכאורה, אמנם הוא מנהל מאבק, מנסה להחזיר לו את אשתו ומעמדו, אבל כל זה הוא, לאמיתו של דבר, לכאורה בלבד, על פני השטח בלבד.

"פרנהיים" הוא בעיקרו סיפור ריאליסטי-פסיכולוגי. פרנהיים מוצא עצמו בודד, יחיד, מנותק מכל. מבית, מאמונה, מהווי חיים יציב. הוא נותר באין מוחלט.

פרנהיים עומד בקומה שפופה נוכח האמת והמציאות האכזרית ונוכח לדעת כי ניסים קיימים רק באגדות. מוטיב "השיבה המאוחרת" – כמו זו של אודיסאוס – מתנפץ בסיפורנו לרסיסים.